

ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКОТО ОТРАЗЯВАНЕ НА СЛОЖНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Мария Бялдинова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ABOUT THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF NOUN COMPOUNDS IN BULGARIAN

Maria Byaldimova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

It can be said that the vocabulary in almost every language is collected and systematized in different linguistic and encyclopedic dictionaries. The focus of this article is on complex lexemes (and specifically, on noun compounds) in Bulgarian and the interpretation of their semantics in linguistic dictionaries. The object of analysis in the paper is the issue of the different types of lexical definitions in the explanation of the noun compounds.

Keywords: lexicographic description, lexical definitions, noun compounds, semantics, linguistic dictionaries.

В статията си „Съвременната лексикография – извор на познания за богатството и системните връзки в лексиката“ Ем. Пернишка отбелязва, че речниците, като плод на дългогодишно събиране и подготовка на определен езиков материал, са важни за изучаването и описанието на един език, както и за културния напредък на хората (Пернишка/Pernishka 2007). Голяма част от речниковото богатство на всеки език е събрано и систематизирано в различните лингвистични и енциклопедични речници¹.

Обект на изследване в настоящия доклад са някои видове сложни съществителни имена в българския език. Разгледан е въпросът за тяхното дефиниране и класифициране в различни речници, като е поставен акцент върху лексикографските реше-

---

¹ Традиционно в българската лексикография речниците се делят на лингвистични и енциклопедични. Въпросът за класификацията на речниците е важен за лексикографската наука и е подробно разгледан в трудове като статията „Българската лексикография и класификацията на речниците“ (2016) на М. Чоролеева; книгата „Българска лексикология“ (2002) на Т. Бояджиев и други.

ния в „Речник на новите думи в българския език (от края на XX и от първото десетилетие на XXI век)“ от 2010 г., съставен от Ем. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска². Основната цел на научния анализ е да се проучат начините, по които е осъществена дескрипцията на сложните съществителни имена (вкл. и най-новите)³ в съвременния български език.

I. Сложна дума – същност и видове

Определения за сложна дума се срещат в различни граматики на българския език, а също и в предговорите към правописните речници. При дефинирането на композитите се акцентува предимно върху тяхната номинативна функция, по-описателния им характер в сравнение с простите думи, начина на свързване на словообразователните им основи и др.

Лексеми, които са образувани от поне два корена, се наричат сложни думи. Словообразователните им основи се образуват по два основни начина – чрез съединителна морфема (-е, -о, -и) или без съединителна морфема (Стоянов/Stoyanov 1999: 192).

По подобен начин в статията си „За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в българския език“ (2012) Юлия Балтова назовава сложните лексеми с термина „компози-та“⁴ и ги дефинира като „еднословни езикови единици за номинация, в чийто състав се съдържат не по-малко от две пълнозначни основи (или два корена)“ (Балтова/ Baltova 2012: 223).

Според словообразователната си структура думите се делят на прости, сложни и съставни. Класификацията на видовете сложни думи е свързана с техния правопис. В съвременния бъл-

---

² Още в предговора авторите подчертават стремежа си да включат в него „максимално пълно лексикалните и фразеологичните иновации след 2000 г.“ (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 6). Именно този факт насочи вниманието ни към споменатия словник, който се превърна в надежден такономичен източник.

³ Макар и интересът ни да е насочен към сложните съществителни имена, при представянето на видовете речникови определения ще бъдат използвани и отделни примери за дефиниции на прости (еднокоренни) лексеми.

⁴ В по-съвременните лингвистични проучвания авторите често използват международните термини за сложна дума, каквито са например композити, композиту-ми. Някои автори използват словосъчетанието *двукомпонентни конструкции* (Аврамова, Осенова/ Avramova, Osenova 2003: 68).

гарски книжовен език лексеми, определени като сложни, се пишат слято или полуслято, а т.нар. съставни думи и синтактични съчетания – разделно.

Слято писане: *авиобензин, ароматерапия, биокибернетика, вакууммашина, ветрогенератор, винопроизводител, водопронируемост, гастроентерология, гръмоотвод, домопритежателка, звероукротител, кинематограф, коминочистач, кукурузохранилище, лъчетерапевт, развейпрах* и др.

Полуслято писане: *акушер-гинеколог, алфа-лъчи, вагон-ресторант, гама-радиация, заместник-ректор, кандидат-студент, кандидат-премиер, кино-фотолаборатория, лагер-сбор, министър-председател, храм-паметник* и т.н.

Разделно писане: *изложба панаир, концерт рецитал, майстор зидар, страна членка, съчинение разсъждение, боулинг център, домино ефект, дроб сарма, *соло изпълнение, *тас кебап, *шах турнир⁵* и пр.

II. Видове дефиниции на думите в лингвистичните речници

Лингвистичните речници съдържат едни от най-важните сведения за думите като езикови единици: описват значенията им, употребата им в речта, характеризират ги откъм лексикалните им особености и граматическите им категории, дават сведения за техния произход, отбелязват някои особености на правописа и изговора им и т.н. (Вътов/Vatov 1998: 339).

В Предговора към многотомния *Речник на българския език* (2001) са посочени следните дефиниции при тълкуването на думите:

1. Описателна дефиниция – с нея се изяснява значението на думата, без да се свързва тълкуването със словообразователната ѝ основа. Това е основният тип речниково определение. Срв.: *гипсокартон м. Строит.* Строителен материал, плоскост от излят гипс, покрита от двете страни със специален картон, която се използва за изграждане на преградни стени и окачени тавани, за топлинна изолация на стени и др. (Пернишка, Благоева, Колковс-

---

⁵ Някои от цитираните думи се реализират дублетно – с разделно и слято писане. В „Официален правописен речник на българския език“ (2012) те са маркирани със знака *.

ка/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 114); **тийн поп** Муз. Поп музика, изпълнявана от много млади певци, от тийнейджърски групи (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 436).

2. Структурно-описателна дефиниция – с тази дефиниция се посочва отношението на тълкуваната лексема към нейната словообразователна основа и се определя сбито характерът на това взаимоотношение. Срв.: **зоополицай** м. Служител в зоополиция (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 184); **бранд мениджър** Икон. Специалист, който се занимава с бранд мениджмънт (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 77).

3. Структурна дефиниция⁶ – в нея се посочва отношението на дефинираната дума към нейната словообразователна основа. Тя се използва много рядко (при тълкуване на умалителни или увеличителни имена, отглаголни съществителни и др.). Срв.: **безизходност** Отгл. същ. от безизходен (БАН/VAN 2001: 46); **безинтересно** Нареч. от безинтересен (БАН/VAN 2001: 46).

4. Синонимна дефиниция – това са определения, които разкриват значението на дадена дума чрез съотнасянето ѝ с други лексеми, близки или почти идентични по смисъл. Срв.: **алтерглобализация** ж. Полит. Алтерглобализъм (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 33); **биолечител**, -ят, -я, *мн.* -и, *м.* Биотерапевт (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 65).

5. Функционална (посочва при какви случаи се използва думата)⁷ – при някои преносни, образни и експресивни употреби на думата се допуска вместо описателна дефиниция да се даде определение, чрез което се показва при какви случаи се употребява тълкуваната дума. Срв.: **плашило** Прен. За грозен, с неприятна външност човек (БАН/VAN 2001: 47); **гълъбче** Галъов. За изразяване на нежно отношение (обикновено при обръщение) към дете, любима, приятел и под. (БАН/VAN 2001: 47).

В своята „Лексикология на българския език“ (1998) Върбан Въртов посочва четири типа речникови дефиниции при тълкуване-

⁶ Сред наблюдаваните сложни думи не се срещат примери с такава дефиниция.

⁷ При анализа на думите не са открити примери с такава речникова дефиниция.

то на думите: семантико-описателна, структурно-описателна, синонимна и граматическа (Вътов/Vatov 1998: 342). Т. нар. семантико-описателни и граматически речникови определения в книгата на този автор са тъждествени с описателната и структурната дефиниция в *Речник на българския език* (2001). Функционалната дефиниция, спомената в предговора на многотомния *Речник*, не е включена в труда на В. Вътов.

В други източници като „Българска лексикология“ (2002) на Тодор Бояджиев и статията на Пенка Пехливанова „Вътрешният мотив на думите в тълковния речник“ (2012) са посочени и петте вида речникови дефиниции.

От казаното дотук може да се обобщи, че няма съществени разминавания в броя или в начина, по който се наименоуват речниковите дефиниции.

III. Речникови дефиниции на сложните съществителни имена в *Речник на новите думи в българския език*

Задачите, които си поставяме в тази част от изложението, са следните:

Селектиране на определен брой примери (в частност сложни съществителни имена с поне една основа от чужд произход) и техните тълкувания в *Речник на новите думи в българския език* (2010).

Съпоставяне и извеждане на заключенията относно видовете дефиниции на композитите в речника.

Изготвяне на статистически анализ за преобладаващия тип дефиниции при тълкуването на сложните съществителни имена.

Ексерциран е корпус от 530 езикови единици, които са групирани според типовете речникови дефиниции по следния начин:

Описателната дефиниция е най-често използваното речниково определение при тълкуването на разгледаните в доклада сложни съществителни имена. От наблюдаваните 530 сложни съществителни имена 345 са с такъв тип дефиниция: **шах-бокс**, *мн. няма, м. Спорт*.⁸ Спорт, при който игра на шах се редува с боксово състезание между същите играчи. *Рубинг организира*

---

⁸ В *Речника на новите думи в българския език* (2010) с главна буква в речниковата статия се отбелязват т.нар. функционални характеристики на думите (стилистична употреба, принадлежност към определена сфера и пр.).

доходни спектакли в Токио и Ню Йорк, подготвя се да открие специална зала за шах-бокс в Кьолн (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 506); **чийзбургер** м. Кул. Нежел. Сандвич с пълнка от сирене, кашкавал, салати и различни подправки. *Новото поколение закусва, обядва и вечеря хамбургери, чийзбургери, дюнери* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 504); **бънджи катапулт Спорт**. 1. Разновидност на спорта бънджи, при която скачатът, прикрепен със специално ластично въже към върха на две високи колони, бива катапултиран чрез специално съоръжение. *Гарантирано вдигане на адреналина пък очаква летовниците, избрали да се позабавляват с бънджи катапулт*. 2. Използвано при този спорт съоръжение с високи колони за закачане на специално ластично въже (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 83); **гангста рок**, съкр. **гангста** Муз. Стил в хип-хоп музиката, появил се в края на 80-те години в САЩ, някои от особеностите на който са взети от гангстерската култура (напр. агресивност, използване на текстове, проповядващи насилие и др.). *„Ноториъс“ става гласът на несъществуващия до момента гангста рап от Източното крайбрежие* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: 109).

Може да се каже, че значително по-рядко сложните съществителни имена се тълкуват със **структурно-описателна дефиниция**. 73 от изследваните езикови единици са с такъв вид речниково определение. Важно е да припомним становището на Т. Бояджиев за разликата между описателните и структурно-описателните дефиниции, която се изразява в следното: в първата дефиниция доста по-подробно се описват признаците на денотатите и при самото им тълкуване невинаги участва словообразователната основа на лексемата, докато структурно-описателната дефиниция изяснява семантиката на лексемата в отношение към нейната мотивираща словообразователна основа (Бояджиев/Boyadzhiev 2002: 343). Наблюденията ни върху сложните субстантиви с такава дефиниция показват, че в самото тълкуване на лексемата влиза сродна дума или част от сложната дума, а описателният момент в тълкуването е кратък. Например: **биотерорист** м. Лице, което извършва **биотероризъм**. *Америка е тотално неподготвена срещу биотерористи* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva,

Kolkovska 2010: 68); **шорттрекаджия**, -ията, мн. -ии, м. Разг. Спортист, който упражнява **шорттрек**. *Под покрива на стадион „Славия“ се боричкат за място всички спортисти на кънки – фигуристи, шорттрекаджии* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 510); **бранд мениджър** Иконом. Специалист, който се занимава с **бранд мениджмънт**. *Отговорността на бранд мениджъра е свързана с финансовия резултат* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 77); (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 418)⁹.

Със синонимна дефиниция са 65 от разгледаните езикови единици напр. **шокотерапия** ж. Шоколадова терапия; шоколадотерапия. *Шокотерапия. Този път си осигурете 12 минути и приятна обстановка и се насладете много бавно на всяко блокче шоколад* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 509); **щрихкод**, мн. -ове, м. Спец. Баркод. *Вместо щрихкод всяка стока през новия век ще има вграден чип, който ще съобщава данни за нея* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 512); **юдеофобия** ж. Книж. Антисемитизъм. *Оценката на една отделна личност и отношението към етноса, към който тя принадлежи, са съвсем различни неща. Аналогични обвинения впрочем са отправяни и към Шекспир заради образа на Шейлок. С такива методи при желание можем да открием юдеофобия и в Стария завет* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Bлагоева, Kolkovska 2010: 514).

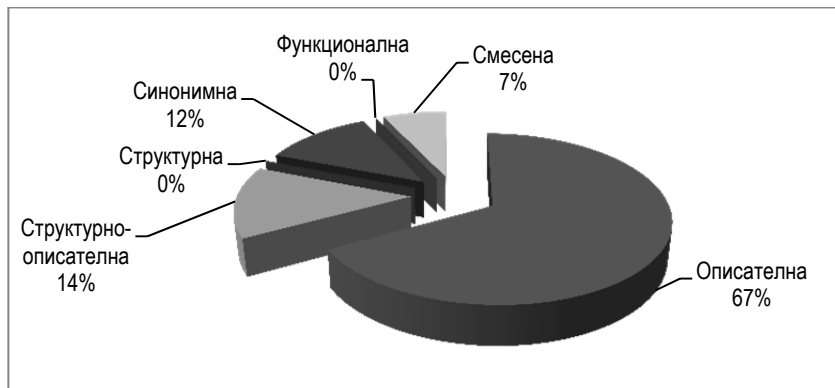
В Речника са открити сложни съществителни имена със **смесен тип дефиниции** при тълкуването на думите. Например 35 от наблюдаваните лексеми са с **описателна и синонимна дефиниция**: **геймзала** ж. Помещение, зала предназначени за игра на компютърни игри срещу заплащане; **геймклуб**. *Най-евтиният единичен Уиндоус лиценз е от порядъка на 100\$, а собственици-*

⁹ Имаме определени резерви по отношение на начина, по който са представени някои от структурно-описателните дефиниции. В част от речниците те в голяма степен се доближават до структурните, тъй като се представят отделните компоненти на сложната дума. Например: **аквааеробика** (от лат. *aqua* „вода“ и аеробика) – аеробика във вода (БАН/VAN 2000: 39); **вакуум-бетон** м. (по вакуум + бетон) Техн. Бетон, който е подложен на вакуумиране (БАН/VAN 1982: 161) и др. Този въпрос ще бъде обект на бъдещо наше изследване.

те на обикновена геймзала са принудени да плащат суми от порядъка на неколкостотин долара (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 110); **геймразработчик**, *мн. -ци, м. Комп.* Специалист, който се занимава с дейност, свързана със създаването, производството на компютърни игри и видеогри; геймдивелъпър. *Време е да ви запозная с най-новите български разработчици.* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 111); **торент тракер** *Комп.* Разпределителен сайт за торенти, поддържащ и списъци с клиенти, които участват в определянето им; торент; тракер (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 440);

Много по-рядко се среща комбинацията от **структурно-описателна и синонимна дефиниция** при тълкуването на думите. От наблюдаваните езикови единици са открити само два примера от този тип: **биотерапевтка** *ж.* Жена биотерапевт; биолечителка. *Прилив на енергия подобрява работата. За да си го осигурите, последвайте съветите на френската биотерапевтка* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 68); **биоферма** *ж.* Ферма, в която се развива биофермерство; екоферма. *В биофермите се отглеждат крави, които се лекуват само с хомеопатични средства* (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Vlagoeva, Kolkovska 2010: 68).

Процентното съотношение между различните типове дефиниции на наблюдаваните в доклада сложни съществителни имена е представено в следната диаграма:

Обобщавайки резултатите от анализа на сложните съществителни имена в *Речника на новите думи в българския език* (2010), можем да направим следните изводи:

Преобладаващият тип дефиниция при анализиранияте езикови единици е описателната. Това би могло да се обясни с факта, че повечето думи в *Речника* са от чужд произход. Логично е при тълкуването им да бъдат включени повече от признаците на думата. Следват структурно-описателните, синонимните и смесените речникови дефиниции.

Сред изследваните сложни съществителни имена не са открити примери със структурно и функционално речниково определение.

Съотношението на преобладаващия тип дефиниция при т.нар. съставни думи е същото, както при останалите лексеми. Това показва, че няма връзка между структурата на сложната дума и нейното дефиниране.

В заключение можем да кажем, че при тълкуването на значенията на сложните съществителни имена се използват всички типове дефиниции, но с различна честота. Първоначалната ни хипотеза беше, че предвид прозрачната структурна мотивираност на сложните съществителни по-често лексикографите биха прибегвали до структурна или структурно-описателна дефиниция. Но наблюденията ни върху лексикографската практика не потвърдиха подобно предположение. Безспорно е обаче, че именно описателната дефиниция най-точно и адекватно представя семантичното съдържание на сложните думи, отразявайки най-важните признаци на денотатите.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БАН/ВАН 1982:** БАН *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Българска академия на науките, 1982. [BAN. Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik. Sofia: Balgarska akademiya na naukite, 1982.]
- БАН/ВАН 2000:** БАН. *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2000. [BAN. Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo, 2000.]
- БАН/ВАН 2001:** БАН *Речник на българския език*. Том I. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001. [BAN. Rechnik na balgarskiya ezik. Tom I. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2001.]

- БАН/VAN 2012:** БАН *Официален правописен речник на българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012. [VAN. Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2012.]
- Бояджиев/Boyadzhiev 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: ИК „Анубис“, 2002. [Boyadzhiev. T. Balgarska leksikologiya. Sofia: IK “Anubis”, 2002.]
- Вътов/Vatov 1998:** Вътов, В. *Лексикология на българския език*. Велико Търново, 1998. [Vatov. V. Leksikologiya na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo: Abagar, 1998.]
- Зидарова/Zidarova 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. Пловдив: Контекст, 2009. [Zidarova, V. Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik. Plovdiv: Kontekst, 2009.]
- Пернишка/Pernishka 2007:** Пернишка, Ем. Лексикография – извор на познание за богатството и системните връзки в лексиката. // *Литернет*, 10.02.2007, <https://liternet.bg/publish19/e_pernishka/syvremennata.htm>. [Pernishka, Em. Leksikografiya – izvor na poznanie za bogatstvoto i sistemnite vrazki v leksikata. // *Liternet*.]
- Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010:** Пернишка, Ем., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и от първото десетилетие на XXI век)* София: Наука и изкуство, 2010. [Pernishka, Em., Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumii v balgarskiya ezik (ot kraia na XX i parvoto desetiletie na XXI vek). Sofia: Nauka i izkustvo, 2010.]
- Пехливанова/Pehlivanova 2012:** Пехливанова, П. Вътрешният мотив на думите в тълковния речник. // *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012, 72 – 83. [Pehlivanova, P. Vtreshniyat motiv na dumite v talkovniya rechnik. // *Magiyata na dumite. Ezikovedski izsledvaniya v chest na prof. d.f.n. Lilia Krumova-Tsvetkova*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2012, 72 – 83.]
- Стоянов/Stoyanov 1999:** Стоянов, С. *Граматика на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999. [Stoyanov, S. Gramatika na balgarskiya knzhoven ezik. Veliko Tarnovo: Abagar, 1999.]
- Чоролеева/Choroleeva 2016:** Чоролеева, М. Българската лексикография и класификацията на речниците. // *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София 15 – 16 октомври 2015 г.)*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2016, 49 – 54. [Choroleeva, M. Balgarskata leksikografiya i klasifikatsiyata na rechnitsite. // *Leksikografiyata v nachaloto na XXI v. Dokladi ot Sedmata mezhdunarodna konferentsiya po leksikografiya i leksikologiya (Sofia 15 – 16 oktomvri 2015 g.)*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2016, 49 – 54.]